

Тамара КІРИК

кандидат педагогічних наук, доцент
Київського медичного університету
Української асоціації народної медицини

Ключові слова: проблеми розвитку, інновації, парадигма, інформаційні технології, зміна ринку праці, вища освіта – ХХІ.

Здійснено аналіз новітньої інформації з метою подолання Вітчизною різноманітних воєнних та інших негативних зовнішніх впливів.

Стаття продовжує дослідження відомих дослідників (В. Андрущенко, В. Кременя та ін.) в аспектах вибору парадигми науково-освітнього прогресу в ХХІ ст. Здійснено порівняння діяльності вищої школи в недавньому минулому і в наш час, указано на неминучість змін ринку праці і висловлено (на прикладі медичної освіти) пропозиції змін вищої освіти для виконання нових завдань.

УДК 101.8+37.013.3+364.446

У ПОШУКАХ НОВИХ ОСВІТНІХ ПАРАДИГМ ДЛЯ УКРАЇНИ ХХІ СТОЛІТТЯ

© Кірик Т., 2016

Актуальність цієї праці ми вбачаємо як у важливості теми дослідження, так і у зверненні до найновішої інформації різноманітного характеру, що стосується стану українського суспільства і всієї навчально-виховної сфери в умовах неспокійного загострення проблем внутрішнього характеру і наростання різноманітних воєнних та інших негативних зовнішніх впливів. Якщо у перші роки відновленої незалежності філософи і педагоги діяли в умовах еволюційної поступовості, миру і відносної безпеки для Вітчизни, то тепер, як стверджують наші провідні стратеги, ми всі проходимо важке випробування й точку системної біфуркації, виборюючи право на існування в умовах, коли «воєнна загроза з боку Росії не зникне ніколи» [2]. Під час філософського аналізу перспектив освітньої сфери України в майбутньому слід врахувати також наслідки досягнень інформаційно-комунікаційних технологій, які воєнні фахівці вже давно віднесли до групи потенційної зброї глобального ураження ([8] та ін.). Загалом обсяг сукупних змін різної природи настільки великий, що з об'єктивних причин відбулося помітне зниження стратегічної й прогностичної застосовності філософських та інших праць наших відомих попередників (В. Андрущенко [1], В. Кре-

меня [4] та ін.). Саме це й примушує нас продовжити наукові дослідження на основі критичного аналізу новітніх подій і явищ та сформулювати перспективні пропозиції. Сконцентруємося на тому, що примушує керівників України і загал освітян розшукати нові шляхи розвитку освітньої сфери у XXI ст.

Мета статті – указати нові чинники впливу на систему середньої і вищої освіти України й проаналізувати попередні варіанти освітніх парадигм з метою визначення їх модернізації чи й заміни в умовах уже розпочатих у нас кроків з остаточної відмови від решток радянських підходів і стратегем.

Результати дослідження. Нагадаємо, що термін «парадигма» є порівняно новим для філософії освіти і психолого-педагогічних наук в Україні. Він узагалі не використовувався у чотири томній радянській «Педагогічній енциклопедії», створеній у середині 1960-х років в умовах часткової ідеологічної відлиги. Цю енциклопедію є підстави вважати значним науковим досягненням в усій галузі освіти, незважаючи на недостатню увагу її авторів до вищої школи (виняток – вища педагогічна освіта).

У принципі, термін має філософсько-світоглядне походження, адже прийшов до нас з Античної Греції, де використовувався (з пошаною до Деміурга) для позначення фундаментального взірця. У межах радянської філософії він набув помітного значення у межах філософського аналізу історії наук і технологій. У результаті були прийняті прості й зрозумілі погляди американського філософа Т. Куна (1922–1996) на сальтаційність наукового прогресу [5]. Він переконував, що період спокійного розвитку на основі парадигми-1 (механістичної чи іншої) збурюється значними відкриттями й за короткий час через «наукову революцію» входить у домінування нової парадигми-2 й повільну еволюцію з малопомітними науковими результатами. Менш відомі набагато точні дослідження угорця І. Лакатоса (1922–1974), екс-аспіранта МДУ ім. М. Ломоносова, який вже у Кембріджі навів багато прикладів того, що чимало революцій формують лише проект чи ідеї но-

вої парадигми. У цьому разі подальша еволюція може мати значні й безперервні наукові результати [6].

Поза філософією тривалий час слово «парадигма» постійно використовували переважно науковці-філологи, що засвідчують автори великого словника іншомовних слів, визначаючи поняття як «систему форм словозміювання одного й того самого слова чи групи слів» [9, с. 499]. В аналогічному словнику 2005 року видання значення терміна зазнало принципового розширення, що можна пояснити впливом розвитку світових наук наприкінці ХХ століття: «Парадигма – 1) Система форм одного слова (напр. парадигма відмінювання дієслова); таблиця таких форм. 2) Система уявлень, характерна для визначення *етапу* розвитку науки, культури, суспільного життя» [10, с. 499].

Зауважимо, що один із засновників сучасної Національної академії педагогічних наук України М. Д. Ярмаченко в редакційній ним академічній педагогічній енциклопедії ще у 2001 р. році дав повне і цілковито сучасне визначення цього поняття: «ПАРАДИГМА (від грец. *paradeigma* – приклад, зразок) – 1) строго наукова теорія, втілена в системі понять, які виражають істотні риси дійсності; 2) висхідна концептуальна схема, модель постановки проблем та їх розв'язання, а також методів дослідження, що панують упродовж певного історичного періоду в науковому співтоваристві; 3) в мовознавстві – система форм одного слова, що відображає його видозміни за властивими йому граматичними категоріями; зразок типу відміни чи відмінювання. Поняття «парадигма» вживається також у словотворенні, лексикології та синтаксисі» [11, с. 499].

Саме цим визначенням ми керуватимемося у подальшому як удалим синонімом багатьох важливих понять – *система висхідних принципів, загальний взірець, фундаментальна прикладна теорія, загальноприйнятий стиль мислення* тощо.

Коротко вкажемо, що після відновлення незалежності України звільнені від пресу радянських ідеологічних наукових та інших нормативів філософії і педагогіки здій-

снили значні наукові пошуки нових принципів реформування старої і побудови нової національної системи навчання і підготовки фахівців не тільки для військово-оборонного комплексу, а й для всього суспільства. Не деталізуючи всю цю широку тему, обмежимося короткою констатацією того, що в одному тільки провідному нашому освітньому часописі «Вища освіта України» за порівняно недовгий час його існування в назвах статей різних авторів фігурували понад десять пропозицій використання в стратегії модернізації освіти і науки в Україні нових парадигм – інноваційної (В. Мазур, 2008; Н. Птун, 2011), синергетичної (В. Лутай, 2003; В. Коваленко, 2009), саморегуляційної (В. Бех, Ю. Бех, 2008), антропологічної (Л. Кондрацька, 2009), «третьої» (Н. Дем'яненко, 2001), філософсько-методологічної (В. Лутай, 2001), філософсько-синергетичної (В. Лутай, 2005), екологічної (В. Акоюн, 2010),

історіософської (В. Мудрак, 2002), гуманістичної (Л. Зязюн, 2002; Г. Кузнецов, О. Долгов, 2004), діяльнісної (Г. Козлакова, 2003), літературної (К. Довбня, 2006), духовної (Т. Кучера, 2007; З. Донець, 2008), професійно-орієнтованої (Н. Салтан, 2009) та інших, об'єднаних прикметником «нові» чи «світоглядні».

Досить швидко, усього за одне останнє десятиріччя ХХ ст., в Україні в освітній галузі сталися значні зміни, позитивні та негативні риси яких узагальнені в працях провідних науковців (приклад – стаття М.І. Михальченка у часописі «Вища освіта України» [7]). Та нове сторіччя наша система освіти зустріла у стані перманентних змін, безперервного вирішення усе нових і нових проблем і негараздів, кількісного розширення, урізноманітнення, руху до все ефективнішого використання нових інформаційно-комунікаційних технологій та ін. Життя примушувало поєднувати зако-

Стара парадигма вищої освіти	Нова парадигма вищої освіти
Природний спосіб навчання молоді переважно через отримання інформації і настанов від старших осіб (учителів і викладачів)	Втрата монополії старших на трансляцію інформації для молоді, яка тепер практично безперервно використовує «гаджети» або міні-ПК з постійним перебуванням «у мережі»
Висока або й дуже висока ціна інформації	Майже повна безкоштовність і значна доступність е-інформації
Брак особливо нових і важливих книг і посібників. Важливість тривалого перебування студента в бібліотеці	Усе більша концентрація новітньої інформації у е-джерелах і втрата потреби накопичувати багато книг
Лекція – монолог викладача і головний засіб трансляції нового до студентів з вимогою фіксувати все у конспектах	Лекція стала джерелом повідомлень про те, що знає викладач і як необхідно готуватися до екзаменаційного спілкування
Труднощі й значні витрати часу на пошук новітньої рукописної чи друкованої інформації та її трансформацію	Легкість та все більша швидкість пошуку і трансформації ультра-нових даних і повідомлень
Класичні форми організації всього навчального процесу і контролю роботи студентів	В умовах безперервного доступу студентів до Інтернету і соціальних мереж працівники ВНЗ змушені ставати винахідниками та інноваторами
Масове викладання на основі державних стандартів змісту	Спроби індивідуалізувати навчання і пристосувати весь процес до інтересів і можливостей студента
Повільність змін ринку праці й висока доцільність збереження конспектів і придбаних під час навчання підручників у процесі фахової діяльності, яку колективи ВНЗ передбачають достатньо повно і точно, а тому правильно готують молодь	Зростання темпу накопичення знань і створення нових технологій, що робить ринок праці надмірно змінним і навіть непередбачуваним. ВНЗ мають формувати у молоді вміння самонавчання
Можливість не тільки державного планування вищої школи і використання підготовлених кадрів, а й індивідуального передбачення життєвого шляху	Невизначеність майбутнього, відсутність точного державного чи індивідуального освітнього планування на значний проміжок часу
Соціумізація через природне спілкування	Соціумізація через е-спілкування, надмірна, неприродна і майже безперервна е-комунікація
Традиційність життєвих небезпек і можливість для старшого покоління хоч якось убезпечити молодь від них	Поява неприродних засобів електронного та інших впливів на молодь деструктивного і небезпечного характеру (консцієнтальні атаки)

нодавчі засоби і можливості Міністерства освіти і науки із зусиллями колективів вищих навчальних закладів.

За ці роки сталися значні – зазвичай їх характеризують прикметником «парадигмальні» – зміни в діяльності всіх секторів нашої вищої школи. Здійснимо зіставлення принципових рис старого і нового у вигляді лівої і правої колонок таблиці (с. 32).

Разом із розвитком інформаційно-комп'ютерної революції поширювалися твердження про швидку відмову від традиційної вищої школи й перехід на е-дистанційне навчання без обмежень на час доби і місце розташування викладачів і студентів. Особливо популярними подібні теорії стали після організації усе більшою кількістю провідних університетів світу безкоштовних і практично загальнодоступних лекційних курсів, які читають їх найкращі професори і доценти – (Massive open online course – MOOC). Найбільш екзальтовані прихильники подібних масових навчальних курсів переконують усіх у тому, що саме цей шлях є перспективним, а тому вся світова вища освіта рухатиметься до масового навчання всієї планети виключно через інтернетне спілкування.

На наш погляд, це принципово хибне твердження, що не узгоджується з когнітивними та іншими особливостями кожної людини. Якщо на планеті й справді залишаться усього кілька провідних університетів з десятками мільйонів студентів у кожному, то зникне можливість забезпечити зворотний зв'язок «студент – професор». Вона утруднена навіть у сучасних віртуальних університетах, де студентів тисячі чи сотні, а головна функція викладацького колективу полягає саме в організації і забезпеченні контролю роботи студентів та їх фактичних досягнень.

У процесі традиційного навчання молодь і старші несвідомо використовують усі природно-генетичні програми контактів між людьми, майже безперервний обмін невербальними сигналами, постійну взаємодію студентів з друзями і колегами, заповнення зразків мислення і дій всіх учасників навчального процесу. Увага молоді до значно старших наставників та довіра до їх-

ніх компетентностей є генетично успадкованим явищем (хоч дуже серйозні педагогічно-дидактичні помилки викладачів усе ж можуть її зруйнувати).

У результаті найкращими на планеті стали ті університети, що добре використовують ідею поєднання навчального процесу з усе складнішими конкретними фаховими завданнями, які студенти здійснюють самостійно, хоч і з контролем та допомогою старших.

Уся система медичної освіти України чи будь-якої іншої сучасної держави побудована саме таким чином. Успішним є той ВНЗ, де студенти не тільки отримують набір конкретних знань, а через спілкування зі старшими на лекціях та інших заняттях формують міцні навички фахової діяльності – вміння виявити та усвідомити проблему, формулювати завдання, використати доступні джерела інформації для достатньо швидкого віднаходження потрібних даних, здійснити аналіз можливих варіантів рішення, провести їх моніторинг й обрати найкращий з них.

Прогрес людства відбувався через цю форму взаємодії викладачів і молоді, коли навколо професорів-лідерів виникала наукова школа з осіб різного віку, де інтелектуальні можливості поєднувалися і посилювалися через обміни і співпрацю.

Електронні масові курси мають свої безсумнівні переваги в одночасному наданні інформації необмеженій за кількістю учасників аудиторії, але через свої принципові когнітивні недоліки ніколи не стануть надійним засобом підготовки не тільки Нобелівських лауреатів, а й молодих професорів.

Отже, в Україні XXI століття вища школа не зникне навіть у тому випадку, коли вся молодь блискуче володітиме англійською чи іншою іноземною мовою, на якій матиме можливість знайомитися з відкритими навчальними курсами зарубіжних університетів. Потреба у спілкуванні, у реальних контактах з професорами і колегами завжди буде імпульсом до вступу в університет чи інший ВНЗ. Віртуальні навчальні курси стануть лише доповненням до традиційного навчання, яке повинні вес-

ти добре обізнані викладачі, що постійно підвищують свої професійні можливості усіма способами, включаючи й Інтернет.

Не можна заперечити той очевидний факт, що прогрес в інформаційно-комунікаційних засобах не зупиниться на сучасній стадії, а рухатиметься до подальшого зменшення ціни одиниці інформації, переведення в е-форму всіх знанневих і мистецьких здобутків людей за всі часи зростання та існування цивілізацій, забезпечення безперервного і вільного доступу до цього багатства кожної людини на планеті. Натепер провідні світові «гравці» у цьому питанні змагаються між собою за лідерство у створенні інноваційних технічних засобів прилучення до Інтернету і соціальних мереж тим кільком мільярдам людей, що ніколи не бачили навіть телефонів, перебуваючи на ранніх стадіях аграрних суспільств.

Немає сумнівів у тому, що наші студенти матимуть ще досконаліші засоби для спілкування, обмінів і пошуків даних з будь-якої теми чи питання. Викладач не може відставати від них у спроможності використовувати нові інформаційні засоби. Утім, це необхідно і для збереження свого реноме серед студентів, і для підвищення результативності власних наукових досліджень.

Окрім цієї очевидної і складної проблеми перед викладачами і керівниками вищої школи України стоїть непросте завдання вибору *стратегічного вектора модернізації освіти*. Ми маємо на увазі необхідність правильної реакції ВНЗ і наукових установ на початок зміни засад індустріального виробництва на інші, що матимуть нову природу і спиратимуться на досягнення біології та інших подібних наук. Зміниться енергетика й стане майже цілковито «сонячною», інструменти всіх видів модернізуватимуться мало не фантастичним чином на основі адитивних і ще новіших технологій.

Для середніх і вищих шкіл це означає, що через 10-15 років цілком може зникнути абсолютна більшість поширених сучасних професій. Удосконалені роботи замінять людей в усіх випадках, коли йдеться про механічну діяльність (прибирання, перенесення й упорядкування, монтаж

тощо). Автономними і саморухомими роботами стануть усі засоби транспорту, а їх водії приєднаються до пасажирів.

Та цей технологічно-виробничий і транспортний поступ відбуватиметься паралельно з розвитком сфери зайнятості, скерованої на саму людину. Більшу її частину, подібно до процесу вивчення пацієнта та його лікування, не можна передоручити роботам навіть у тому випадку, коли їхні виконавчі органи будуть вкриті м'яким і теплим штучним замінником людської шкіри (у цьому питанні прогрес вже достатньо відчутний).

Ми сподіваємося на те, що медичні професії перебувають поза зоною серйозної небезпеки, а вищі навчальні заклади цього профілю можуть не боятися майбутнього. Безперечно, фахівці-медики отримують набагато досконаліше діагностичне устаткування і навіть роботів-помічників, необхідних під час операцій, але їхні функції не зникнуть, адже доведеться рятувати чималу кількість тих невдах, які помилково спробують займатися самолікуванням у сподіванні використати дуже численні поради і безсоромно-брехливі рекламні матеріали з інтернетних баз даних.

Серед сонму нових суперечностей в освітній галузі, що є особливо цікавим об'єктом дослідження фахівців з філософії освіти, виразно помітні суперечливі тенденції інтеграції та індивідуалізації вищої освіти. Перша є наслідком світової глобалізації та об'єднувальних тенденцій політичного й економічного регіонального характеру (приклад – реалізація Болонського процесу у формі узгодження структури вищої освіти і навіть навчальних планів університетів), а друга є результатом перемоги демократії над тоталітаризмом, поширення впливу світових декларацій про права людини і захист дітей і молоді. Індивідуалізація вищої освіти найбільш яскраво виявляє себе в організації у ВНЗ так званих «індивідуальних стежин навчання», коли студентам пропонують не жорстку сітку дисциплін, а комплекс курсів і різноманітних способів отримання знань, де одна частина є обов'язковою, а інша – варіативною та індивідуальною. В обох тенденціях – ін-

теграції та індивідуалізації – виявляє себе вплив інформаційно-комунікаційної революції, але комп'ютери та Інтернет не мають у цьому випадку домінуючого значення, поступаючись дії потужніших економічних, політичних і соціально-культурних чинників.

Чимало науковців висловлюють побажання організації в Україні «випереджального» варіанта вищої освіти, але у вирі світових суперечностей, загострень цивілізаційних протистоянь і впливів, прискороного розвитку інформаційних технологій і засобів виробництва це виявилось нереальним. У світі ми можемо віднайти кілька випадків застосування подібної евристики у вищій школі, але зазвичай періоди легких для прогнозування еволюційних умов виявляються вражаюче короткими, а тому правильно задумані реформи та інновації стають помилковими через надто різку зміну умов життя у конкретній державі. Недавнім прикладом цього є провал намірів керівників Мексики у межах екологічної парадигми забезпечити масову підготовку фахівців з екодизайну. Наукові обґрунтування і передбачення вони розшукали у США і без сумнів стали їх копіювати в усіх деталях. Однак, незважаючи на значні ресурси державного бюджету і гарну якість навчального процесу, проект «урбокодизайну Мексики» зазнав краху – антропогенне довкілля у цій країні на багато десятиків років відстає від американського, а тому добре підготовлені фахівці виявилися потрібними не у своїй країні, а іншим державам.

Щось подібне відбувається і в нас. В Україні ми вже маємо справу з «надвиробництвом» юристів і менеджерів, яких багато років готують практично всі наші вищі навчальні заклади, які відповідально поставилися до вказівок щодо негайного переходу від радянської (інженерно-технологічної) до гуманістичної парадигми. Останні інновації в діях МОН України скеровані на ліквідацію вже сформованого дисбалансу, зокрема, на державну підтримку більшості природничо-наукових та інженерно-технологічних професій.

З можливого переліку нових для системи вищої освіти України проблем доцільно

вказати на суперечливе явище запозичення від США ставлення до підготовки молодих кадрів як до одного з варіантів надання послуг населенню, яке ми достатньо детально нещодавно розглянули у статті «Етос вищої медичної освіти в епохи стагнації і суспільних змін» [3]. Та ще більшої уваги заслуговує практично загальна тенденція зростання розбіжності між змістом навчання у ВНЗ і вказаною в отриманому дипломі професією та становищем випускника на ринку праці України.

Масова еміграція кваліфікованих фахівців з України на Схід і Захід (інші сторони світу тут не названі тільки тому, що в цих азимутах не щастить відшукати хоч якийсь місце праці) зумовлена спільним впливом одразу багатьох загальновідомих економічних і соціальних чинників. Спокусливо, але неправильно оголосити факт праці переважної більшості випускників наших ВНЗ не за профілем отриманої вищої освіти безпосереднім наслідком спільних помилок вищої освітньої адміністрації в Україні та керівників університетів й інших вищих навчальних закладів.

Насправді все це є логічним і вимушеним наслідком одразу великої кількості катастрофічних явищ в Україні, серед яких на перше місце ми ставимо непереможне бажання «еліти нації» збагачуватися будь-яким способом і без обмежень за рахунок решти громадян. Уже при першому порівнянні нашої «олігархічної парадигми» суспільного розвитку з реаліями Ірландії, Фінляндії, Сінгапуру, Південної Кореї чи Китаю стає очевидним, що досягнення у кількості мільярдерів не можна узгодити з економічним прогресом і підвищенням якості життя всіх громадян держави. Нам слід радіти вже хоча б з того, що політична свідомість нашої чудової молоді й відносно високий середній рівень освіченості населення утримує якість і комфортність життя в Україні на доволі почесному середньому рівні, хоч економічні показники (зокрема – середні заробітки) тимчасово відкинули нас у групу світових аутсайдерів.

Наближаючись до висновків цього дослідження, висловимо переконання у тому, що

у галузі медичної освіти в Україні не було здійснено надмірної кількості непоправних помилок у вигляді, наприклад, тотального запозичення американських взірців організації підготовки молодих фахівців-медиків й охорони здоров'я. Ми не знищили етику і мораль медичної допомоги, не перетворили всю цю сферу на сукупність торгових точок з вимогами оплати кожного слова і кожного поруху дипломованих фахівців. У нас не перемогла тенденція руху до масового застосування якомога «молекулярніших» ліків з просто фантастичною вартістю.

Не зникли і професори та лікарі, які розуміють важливість концентрації всі-

єї медицини на відновленні загального здоров'я конкретної особи, а не на усуненні молекулярних симптомів чи інших ознак якоїсь хвороби при значному чи й повному ігноруванні комплексності різноманітних за природою процесів у кожній людині.

Не можна вважати випадковістю той факт, що у нас доволі успішно взаємодіють і розвиваються як народна медицина, так і доцільно скерована високотехнологічна лікарська практика. Сподіваємося на те, що подальші успіхи медичної галузі України будуть гарантовані продовженням зазначеної взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко. – К. : Знання України, 2004. – 804 с.
2. Горбулін В. «2017-й: продолжение следует...» [Электронный ресурс] / В. Горбулін // Зеркало недели. – 2016. – № 24, 2–9 июля Режим доступа : <http://gazeta.zn.ua/internal/2017-y-prodolzhenie-sleduet-cennostnye-resursy-voyny-i-mira-ukrainskiy-format-.html>
3. Кірик Т. Етос вищої медичної освіти в епохи стагнації і суспільних змін / Т. Кірик // Вища освіта України. – 2016. – № 2. – С. 12–17.
4. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2005. – 448 с.
5. Кун Т. Структура научных революций : пер. с англ. / Т. Кун. – М. : Прогресс, 1977. – 291 с.
6. Лакатос И. Доказательства и опровержения : пер. с англ. / И. Лакатос. – М. : Наука, 1967. – 151 с.
7. Михальченко М. Освіта і наука: пошуки нових парадигм модернізації / М. Михальченко // Вища освіта України. – 2001. – № 2. – С. 14–23.
8. Петерс Р. Постоянный конфликт [Электронный ресурс] / Р. Петерс. – Режим доступа : <https://newsland.com/user/4297840010/content/postoiannyi-konflikt/5344598-17-07-2016>
9. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Укр. рад. енцикл., 1977. – 775 с.
10. Словник іншомовних слів / уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкаралута. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с.
11. Ярмаченко М. Д. Парадигма / М. Д. Ярмаченко // Педагогічний словник. – К. : Педагогічна думка, 2001. – С. 355.

REFERENCES

1. Andrushchenko V. P. Thinking about Education: Articles, Essays, Interviews / V. P. Andrushchenko. – K. : Znannia Ukrainy, 2004. – 804 p.
2. Gorbulin V. «2017: to be continued ...» [Electronic resource] / V. Gorbulin // Zerkalo Nedeli. – 2016. – № 24, July 2–9. – Access mode : <http://gazeta.zn.ua/internal/2017-y-prodolzhenie-sleduet-cennostnye-resursy-voyny-i-mira-ukrainskiy-format-.html>
3. Kiryk T. The Ethos of Higher Medical Education in the Era of Stagnation and Social Change / T. Kiryk // Higher education of Ukraine. – 2016. – № 2. – P. 12–17.
4. Kremen V. H. Education and Science in Ukraine – Innovative Aspects. Strategy. Realization. Results / V. H. Kremen. – K. : Hramota, 2005. – 448 p.
5. Kuhn T. The Structure of Scientific Revolutions : Trans. from English / T. Kuhn. – M. : Progress, 1977. – 291 p.
6. Lakatos I. Proofs and refutations : Trans. from English / I. Lakatos. – M: Nauka, 1967. – 151 p.
7. Mykhalchenko M. Education and Science: the search for new modernization paradigms / M. Mykhalchenko // Higher education of Ukraine. – 2001. – № 2. – P.14–23.
8. Peters R. Permanent conflict [Electronic resource] / R. Peters. – Access mode : <https://newsland.com/user/4297840010/content/postoiannyi-konflikt/5344598-17-07-2016>
9. The dictionary of foreign words / Ed. O. S. Melnychuk. – K. : Ukr. Sov. Encycl., 1977. – 775 p.
10. The dictionary of foreign words / Compl. : S. M. Morozov, L. M. Shkaraputa. – K. : Naukova dumka, 2000. – 680 p.
11. Yarmachenko M. D. Paradigm / M. D. Yarmachenko / Pedagogical dictionary. – K. : Pedagogichna dumka, 2001. – P. 355.